

Kisebbségek nyelvi jogai Ukrajnában: a 2012-es nyelvtörvény eltörlése és az új törvénytervezet

2014. február 24-én, miután a regnáló ukrán hatalom elleni tömegtüntetések hatására az ukrán parlament elmozdította elnöki székéből Viktor Janukovicsot, a 2012-ben – a megbukott hatalom által – elfogadott kisebbségbarát nyelvtörvény visszavonásáról hoztak határozatot. A nyelvtörvény ellen 232 képviselő (a jelenlévők 70%-a) szavazott arra hivatkozva, hogy a törvény elfogadásának körülményei nem feleltek meg a házszabálynak.

2012 nyarán a nyelvtörvény parlamenti vitája ugyan a tettelegességig fajuló, botrányos körülmények között zajlott, de a jogszabály végül augusztus 10-én hatályba lépett, s ezzel hivatalosan engedélyezte a kétnyelvűséget: azaz az államnyelv mellett bizonyos kisebbségi nyelvek hivatalos használatát Ukrajnában. Az elfogadott jogszabály – hivatalos nevén Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól – még a Szovjetunió idejéből származó 1989-es nyelvtörvényt váltotta. Elődjével ellentétben nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védte, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait, így jóval szélesebb körre terjedt ki a hatálya. A 2012-es törvény abban is kedvező változást hozott, hogy a korábbi 50%-os értékhez képest 10%-ban állapította meg azt a küszöböt, amit egy közigazgatási egységen belül a regionális vagy kisebbségi nyelvek beszélőinek el kell érniük, hogy az ukrán mellett a kisebbségi nyelv regionális hivatalos nyelvként funkcionálhasson. A nyelvtörvény elviekben automatikusan hatályossá vált az érintett adminisztratív egységekben, ugyanakkor a helyi önkormányzatokra volt bízva, hogy milyen mértékben alkalmazzák a törvényt, illetve a jogszabály gyakorlati alkalmazásának módjáról, az ehhez szükséges lépésekről, azok anyagi hátterének megteremtéséről foglalhattak állást.

A törvény az alábbi 18 nyelvet ismerte el regionális vagy kisebbségi nyelvként: orosz, belarusz, bolgár, örmény, gagauz, jiddis, krími tatár, moldáv, német, görög, lengyel, roma (cigány), román, szlovák, magyar, ruszin, karaim és krimcsak. A kedvezően alacsony küszöbértéknek köszönhetően az orosz nyelv 9 megyében, a román nyelv Csernyivci megyében (12,5%), a krími tatár nyelv a Krím-félszigeten (12,1%), a magyar nyelv pedig Kárpátalja megyében (12,1%) vált regionális hivatalos nyelvvé. A megyei szint alatt a magyar anyanyelvűek aránya 4 járásban (beregszászi, munkácsi, nagyszőlősi és ungvári), 2 megyei alárendeltségű városban (Beregszász, Csap), 2 járási székhelyen (Nagyszőlős, Técső), valamint 69 falusi, nagyközségi önkormányzat területén (106 faluban, nagyközségben) érte el a szükséges arányt. Bár a törvény 18 regionális nyelv hivatalos használatát tette lehetővé, nyilvánvaló volt, hogy ezzel a lehetőséggel elsősorban az orosz anyanyelvűek élhettek.

A 2012-es kisebbségbarát nyelvtörvény azért került a támadások kereszttüzebe, mert az új ukrán politikai nemzet formálódásában a nemzeti nyelvnek kiemelt jelentősége van. A nyelvre olyan tényezőként tekintenek, amely egységesíti, összetartja az új politikai nemzetet építő állampolgárokat. Sajátos jele ennek az új identitásnak, hogy a szovjet identitással szemben fogalmazza meg magát, és a szovjet múltból hozott nyelvi örökségtől is eltávolodást sürget. Mivel a függetlenné vált Ukrajna területén az ukrán mellett hagyományosan más nyelvek is használatosak, melyek között az orosz a legjelentősebb, a nyelvi kérdés rendkívül megosztó kérdés az országban. Az orosz nemzetiségűek aránya az országban igen magas (17,3%), az orosz anyanyelvűek aránya pedig majd 30%. Az orosz nyelv Ukrajna függetlenné válásáig egyértelműen domináns nyelv volt a közélet valamennyi területén, és ezt a pozícióját az ország számos régiójában (főként a déli és keleti területeken) máig megőrizte. Az ország nyelvi, nyelvhasználati szempontból gyakorlatilag két nagy részre szakadt: nyugaton egyértelműen az ukrán nyelvűek és az ukrán nyelv használata dominál, de ahogy kelet felé haladunk, egyre nagyobb az orosz ajkúak és az orosz

nyelvet használók aránya. A nyelvi megosztottsággal párhuzamosan politikai szempontból is gyakorlatilag kettészakadt az ország. A nyelvi kérdés rendezése ebből kifolyólag nehéz: akár az oroszok, akár az ukránok számára hoz kedvezőbb döntést az éppen regnáló hatalom, azt követően az ukrainai társadalom közel felének ellenállásába ütközik.

A 2004-es narancsos forradalom utáni években azt láthattuk, hogy Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzése az ukrán nyelv államnyelvi státusának érvényesítése volt, a homogén nemzetállam kialakításával egyetemben. A nemzeti politikusok úgy akarták rendezni Ukrajna nyelvi helyzetét, hogy az ukránosítás, az ukrán egynyelvűség felé billentették a mérleg nyelvét. A 2010-es elnökválasztás azonban elsöpörte a narancsos elitet, és a nemzeti nyelvi irányvonalat is. Viktor Janukovics nyerte meg a választásokat, aki a kampányban azt ígérte, rendezzi az orosz nyelv státusát. Az ellenállást azonban ő sem kerülhette el, ami már a nyelvtörvény parlamenti vitája során látható volt, majd az elfogadás után tüntetésekben testesült meg. Úgy tűnt azonban, hogy Janukovics sem mert túl messzire menni: bár a nyelvtörvény hatályba lépett, de annak gyakorlati alkalmazását nem várták el, számos végrehajtási kérdést – vélhetően szándékosan – nyitva hagytak, a törvény betartását nem kérték számon.

Bár a végrehajtás akadozott, de a korábbi jogszabályokhoz képest a nyelvtörvény olyan keretet teremtett a kisebbségi nyelvek beszélői számára, amely közelített az európai normákhoz, a nemzetközi nyelvi jogi szabályozások szellemiségéhez. Az a tény, hogy a magyar nyelv a törvény szerint regionális hivatalos státuszra volt jogosult Kárpátalja megyében – a gyakorlatban tapasztalható nehézségek ellenére – már önmagában is sokat javított a magyar nyelv megítélésén, presztízsén a megye lakói között. A nyelvtörvény az anyanyelvhasználat tematizálására is lehetőséget adott a magyarok között, ezzel elősegítve a jogtudatosság fejlődését. Azzal pedig, hogy a magyar nyelv, mint regionális hivatalos nyelv, bekerült a választható idegen nyelvek közé a többségi iskolákban, a többségi anyanyelvű lakosság számára is értékesebb nyelvvé vált.

A nyelvtörvény eltörlését helyi és nemzetközi kontextusban is a kisebbségek jogi helyzetében bekövetkezett negatív fejleményként értékelik, amely megkérdőjelezheti Ukrajna demokratikus értékek melletti elkötelezettségét. Az ukrán parlamentben több kisebbség nyelvén is felszólaltak képviselők a nyelvtörvény értékei mellett. Ezzel párhuzamosan számos Ukrajnában élő nemzeti kisebbség anyaországa (Magyarország, Románia) részéről jelentek meg nyilatkozatok, amelyekben csalódásukat fejezték ki a kisebbségek nyelvi jogainak ügyében történt visszalépés miatt. Aggodalmának adott hangot Astrid Thors, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) nemzeti kisebbségekért felelős biztosa is, aki szerint Ukrajna jelenlegi vezetőinek óvakodnia kellene az elhamarkodott döntésektől az egyébként is megosztó nyelvhasználatot érintő döntésekben.

Ukrán képviselők bejelentették (amit a budapesti ukrán nagykövetség is megerősített), hogy hamarosan olyan nyelvtörvény tervezetet vitatnak meg, amivel mindenki elégedett lehet. Az ország politikai és nyelvi törésvonalait ismerte mindez nem kis feladat elé állítja a nemzeti érzelmű döntéshozókat. Az EBESZ jelezte, hogy az ukrán hatóságoknak a nyelvi helyzet rendezése érdekében széles körű konzultációt kell majd folytatniuk az ukrán társadalom és nemzetközi szervezetek bevonásával, hogy az új nyelvhasználati törvény az ukrán társadalom minden tagjának igényeit kielégítse, beszéljenek akár ukránul, akár oroszul, akár valamilyen más kisebbségi nyelven.

Az ukrán parlament honlapján megtekinthető az a hatvan oldalas ukrán nyelvű törvénytervezet, amely – más tervezet benyújtása híján – akár a 2012-es nyelvtörvény utódjává is válhat. A törvényt 2013. január 23-án nyújtotta be öt parlamenti képviselő, akik a Batykvicscsina, a Szvoboda és az Udar frakciójának tagjai. Ellentétben az ukrán politikusok ígéreteivel és az EBESZ javaslataival, a törvénytervezet nem éppen kisebbségbarát terminológiát használ: nemzetállamként határozza meg Ukrajnát és idegen nyelveknek minősíti az országban beszélt összes kisebbségi nyelvet. A tervezet szerint a kisebbségi nyelv használatának engedélyezése megyei szinten nem, csupán városok, falvak szintjén

lehetséges, és itt sem automatikusan, hanem a lakosság 30%-nak aláírásával (!) kell alátámasztani a kisebbségi nyelvhasználatra vonatkozó igényt. A tervezet 21. cikke szerint azoknak az önkormányzatoknak, amelyek területén legalább 30% a kisebbségi nyelvet beszélők aránya, és aláírásaik alapján parlamenti felhatalmazást kaptak a kisebbségi nyelvek használatára, az óvodai és elemi iskolai (1–4. osztály) nevelésben a kisebbségi nyelv is lehet a nevelés nyelve. A felső tagozat (5–9. osztály) nyelve a kisebbségi nyelv és az államnyelv, a középiskolai (10–11. osztály) tannyelve viszont már csak az ukrán nyelv lehet.

Összességében a tervezet jelentős visszalépés nem csupán a 2012-es, de az 1989-es nyelvtörvényhez képest is, sőt bizonyos vonatkozásaiban még a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának ukrán ratifikálásáról szóló törvény rendelkezéseire is. Jelentős mértékben szűkíti a kárpátaljai magyar közösség már meglévő, hagyományosan gyakorolt nyelvi jogait, köztük olyanokat is (például az anyanyelven folyó általános és középiskolai oktatás jogát), melyek már a szovjet korszakban is léteztek. A nyelvtörvény eltörlése, és a korábbi nyelvhasználati jogi keretek közé való visszarendeződés egy új – remélhetőleg valóban pozitívabb – nyelvtörvény elfogadásáig a kisebbségek, így a kárpátaljai magyarok szempontjából is visszalépésnek számít: a törvény garantálta nyelvhasználati jogok megszűnése mellett olyan nyelvhasználati mozgalmak is megtorpantak, amelyek a kárpátaljai magyarság jogtudatosságát, kisebbségi társadalomépítő törekvéseit szolgálták. Csak remélhetjük, hogy a demokratizálódást, európaiságot sürgető ukrán erők az új nyelvtörvényben sem felejtik el ezeket a szempontokat érvényesíteni. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség február 25-én kiadott nyilatkozatában is ennek a reménynek adott hangot.